

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

TO THE QUESTION OF THE PRINCIPLES OF THE NATIONAL ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF UKRAINE

Мельник В.І., д.ю.н.,
провідний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут публічного права

Зважаючи на складність і багатогранність економічної безпеки України, враховуючи позицію держави, яка включає до її складових інші види безпеки, та усвідомлюючи особливості, зумовлені існуванням широкого кола суб'єктів її забезпечення організації та функціонування, об'єктів впливу, правовідносин, загроз й інших груп параметрів вбачається за доцільне і виправдане розглядати й досліджувати її як системну категорію. Оскільки будь-яка система функціонує, базуючись на певній сукупності принципів, у залежності від мети, середовища та сфери впливу, метою цієї статті є визначення основних засад функціонування системи економічної безпеки України. У словниках під терміном «принцип» зазвичай прийнято розуміти: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці. Дехто з науковців називає декілька варіацій його розуміння з позиції адміністративно-правової науки. Зокрема, мова йде про такі: 1) принцип як основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення; 2) принцип як загальне правило або стандарт; 3) принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; 4) принцип як визначена наперед політика або спосіб дії; 5) принцип як основа або необхідний якісний складник або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки. Зважаючи на встановлений спектр властивостей системи економічної безпеки України й усвідомлюючи об'єктивні закономірності функціонування вказаного компонента державної безпеки, вбачається за доцільне і виправдане виділити наступні ключові принципи: 1) адаптивність; 2) адекватність заходів, націлених на забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України; 3) безперервність; 4) вибіркова варіативність використання засобів щодо забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України; 5) взаємозв'язок з іноземними та міжнародними безпековими системами; 6) законність; 7) захист економічних інтересів держави; 8) інтеграція з іншими іноземними та міжнародними безпековими системами; 9) оперативність та своєчасність; 10) удосконалення.

Ключові слова: система, системність, національна система економічної безпеки, принцип, адміністративно-правова наука.

Considering the complexity and versatility of the economic security of Ukraine, taking into account the position of the state, which includes other types of security among its components, and being aware of the peculiarities caused by the existence of a wide range of subjects of its organization and functioning, objects of influence, legal relations, threats and other groups parameters, it is considered expedient and justified to consider and study it as a system category. Since any system functions based on a certain set of principles, depending on the purpose, environment and sphere of influence, the purpose of this article is to determine the basic principles of the functioning of the economic security system of Ukraine. In dictionaries, the term "principle" is usually used to mean: 1) the main starting point of any scientific system, theory, ideological direction, etc.; 2) a feature underlying the creation or implementation of something, the method of creation or implementation of something; 3) belief, norm, rule, which is guided by someone in life, behavior. Some scientists name several variations of its understanding from the standpoint of administrative and legal science. In particular, we are talking about the following: 1) principle as a fundamental truth (truth), law, doctrine or assumption; 2) principle as a general rule or standard; 3) principle as a set of moral and ethical standards; 4) principle as a predetermined policy or method of action; 5) principle as a basis or a necessary qualitative component or element that determines the inner nature or individual characteristics of behavior. Taking into account the established spectrum of properties of the economic security system of Ukraine and being aware of the objective regularities of the functioning of the specified component of state security, it is considered appropriate and justified to highlight the following key principles: 1) adaptability; 2) adequacy of measures aimed at ensuring proper organization and functioning of the system of economic security of Ukraine; 3) continuity; 4) selective variability of the use of means to ensure proper organization and functioning of the economic security system of Ukraine; 5) relationship with foreign and international security systems; 6) legality; 7) protection of the economic interests of the state; 8) integration with other foreign and international security systems; 9) efficiency and timeliness; 10) improvement.

Key words: system, systematicity, national system of economic security, principle, administrative and legal science.

Вступ. Зважаючи на складність і багатогранність економічної безпеки України, враховуючи позицію держави, яка включає до її складових інші види безпеки (виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну, а також фінансову) та усвідомлюючи особливості, зумовлені існуванням широкого кола суб'єктів її забезпечення організації та функціонування, об'єктів впливу, правовідносин, загроз й інших груп параметрів вбачається за доцільне і виправдане розглядати й досліджувати її як системну категорію. Особливо ця позиція вбачається актуальною і виправданою в сучасних умовах перебігу та неминучого зростання ролі ряду глобалізаційних процесів, ринкових трансформацій, інтенсивної діджиталізації й очевидного посилення негативного впливу на економіку, в середньо- та довгострокових перспективах, що вкотре сфокусує увагу на питанні особливостей аналізованої складової, саме як системної.

Слід погодитися з висловлюванням А. М. Гуменюка, який вважає, що системний підхід передбачає аналіз еко-

номічної безпеки на основі базових вимог до неї як системи. По-перше, будь-який системний об'єкт є елементом системи більш складного порядку. По-друге, система – це сукупність підсистем, які утворюють об'єкт як цілісне явище або процес. Економічна безпека містить у собі певні підсистеми, які відрізняються між собою за рівнем і якістю, але зв'язані і структурно організовані. По-третє, будь-який об'єкт з точки зору системної організації має підпорядкованість рівнів. Домінуюче місце в системі економічної безпеки займає людина, яка взаємопов'язана з іншими суб'єктами економічної діяльності та безпеки. По-четверте, система економічної безпеки має бути адаптована до зовнішнього середовища, що дасть можливість розробити економічну політику з метою усунення або зменшення загроз економічній стабільності суспільства. По-п'яте, базисом системи економічної безпеки має бути діяльність її суб'єктів [1, с. 55–56].

Оскільки будь-яка система функціонує, базуючись на певній сукупності принципів, у залежності від мети, середовища та сфери впливу, метою цієї статті є визна-

чення основних засад функціонування системи економічної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло предметних аспектів прямо чи опосередковано дотичних до питання організації й функціонування системи економічної безпеки України перебували в полі зору багатьох українських й іноземних науковців, серед яких: В. Б. Авер'янов, О. О. Бригінєць, А. О. Борко, Б. В. Дерев'яно, Т. А. Кобзева, С. І. Лекарь, І. М. Осика, В. В. Пахомов, С. В. Сазонов, В. Я. Тацій, С. В. Чумаченко та багато інших.

Виклад основного матеріалу. У словниках під терміном «принцип» зазвичай прийнято розуміти: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2].

Дехтознауковців називає декілька варіацій його розуміння з позиції адміністративно-правової науки. Зокрема, мова йде про такі: 1) принцип як основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення; 2) принцип як загальне правило або стандарт; 3) принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; 4) принцип як визначена наперед політична або спосіб дії; 5) принцип як основа або необхідний якісний складник або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки [3, с. 74].

Попередньо встановивши їх особливості, зокрема й відмінності від іншого, нерідко в науковій літературі отожденованого з терміном «засади», звернемо увагу на деякі позиції дослідників із приводу бачення принципів системи економічної безпеки держави.

Так, О. Є. Користін виділяє наступні основні принципи саме забезпечення економічної безпеки. До їх числа науковець відносить: 1) верховенство закону під час забезпечення економічної безпеки; 2) дотримання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства й держави; 3) взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки; 4) своєчасність та адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів; 5) пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру; 6) інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою [4].

Варто особливої уваги звернути на думку І. О. Рєвак, яка наголошує, що до основних доміант функціонування такої системи слід включити принципи: законності, системності, комплексності, гласності, повноти, взаємодії, безперервності, економності, гнучкості, своєчасності [5, с. 62].

На законодавчому рівні визначено три групи основних принципів, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки. Мова йде про такі: 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектора безпеки і оборони та застосування сили; 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; 3) розвиток сектора безпеки і оборони як основного інструмента реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони [6]. Проте, вказані принципи орієнтовані на всі складові національної безпеки України, не враховуючи ряд унікальних властивостей саме економічного компонента.

Аналізуючи це питання, К. О. Утенкова приходить до висновку, що в наукових джерелах найчастіше зустрічаються сорок три принципи (у різних варіаціях) системи економічної безпеки [7, с. 81]. Вчена умовно диференціює їх на три групи принципів: 1) визначальні (базові) (законність, економічна доцільність/ефективність, безперервність, координація/взаємодія, компетентність/спеці-

алізація, комплексність, плановість, поєднання гласності й конфіденційності); 2) ситуативні (розвиток, поєднання превентивних і реактивних заходів безпеки, диференційованість, підконтрольність керівництву об'єкта/централізація управління, гнучкість, адаптивність, оперативність, обґрунтованість, активність, удосконалення, своєчасність, пріоритет заходів попередження, системність, контроль/ефективність контролю, самостійність і відповідальність); 3) специфічні (варіативність, стимулювання, цілеспрямованість, інтегрованість, об'єктивність, емерджентність, сумісність, цілісність, структурність, взаємозалежність системи і середовища, ієрархічність, множинність опису кожної системи, захист інтересів суб'єктів безпеки, свобода у забезпеченні безпеки, інтеграція з міжнародними системами безпеки, передове оснащення, надійність, достатність, комплексне використання сил і коштів, оптимальність) [7, с. 83]. Водночас повинні усвідомлювати, що деякі з їх числа стосуватимуться іншого, доволі часто вживаного й досліджуваного поняття «економічна безпека підприємства». Інші складно позиціонувати саме як принципи системи економічної безпеки України, хоча б зважаючи на динамічне, часто реально непередбачуване економічне середовище.

Зважаючи на встановлений спектр властивостей системи економічної безпеки України й усвідомлюючи об'єктивні закономірності функціонування вказаного компоненту державної безпеки, вбачається за доцільне і виправдане виділити наступні ключові принципи: 1) адаптивність; 2) адекватність заходів, націлених на забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України; 3) безперервність; 4) вибіркова варіативність використання засобів щодо забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України; 5) взаємозв'язок з іноземними та міжнародними безпековими системами; 6) законність; 7) захист економічних інтересів держави; 8) інтеграція з іншими іноземними та міжнародними безпековими системами; 9) оперативність та своєчасність; 10) удосконалення. Розглянемо й проаналізуємо кожен із запропонованого переліку.

1. Адаптивність. У сучасних динамічних умовах наявність такого принципу є об'єктивною закономірністю, зважаючи на широкий спектр нових наявних і латентних різноступеневих загроз, а також складних викликів для національної економіки. З метою результативної протидії останнім, а також враховуючи появу неминучих змін у сфері економічних відносин, система має трансформуватися задля її модернізації щодо повноцінного і своєчасного виконання всіх покладених на неї завдань. Також модернізація за потреби передбачає появу нових завдань для результативного досягнення намічених цілей.

2. Адекватність заходів, націлених на забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України. Вказаний принцип передбачає вжиття відповідними суб'єктами заходів, співмірних тій чи іншій внутрішній чи зовнішній загрозі. Основною метою цього є раціональна концентрація ресурсів, які мають вагомозначення для реальної протидії таким загрозам. Це, в свою чергу, сприятиме мінімізації ризику порушення прав учасників економічних правовідносин, обґрунтованому зменшенню фінансування під час реалізації певних заходів, а також матиме вагомозначення по забезпеченню стійкості цієї системи до багатьох інших актуальних і перспективних реальних загроз.

3. Безперервність. Система економічної безпеки України має функціонувати на безперервній основі, що в першу чергу зумовлено широким спектром внутрішніх і зовнішніх явних та латентних загроз для національної економіки і реальних суттєвих ризиків для останньої. Імовірність виникнення, а також посилення деструктивного впливу з боку того чи іншого чинника не обмежена часо-

вими рамками й може мати місце в будь-який період. Особливо це стосується більшості так званих «економічних злочинів», у тому числі й транснаціонального характеру, наслідки від успішного скоєння деяких несуть ряд вагомих ризиків для різних секторів вітчизняної економіки.

4. Вибіркова варіативність використання засобів щодо забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України. Передбачає можливість, у законодавчо окреслених межах, використання різних засобів щодо забезпечення належного функціонування системи економічної безпеки України. Вказане зумовлено пріоритетністю, ступенем, сферою, тривалістю поширення й іншими якісними характеристиками загроз(-и) національній економіці, недосконалістю правового регулювання і залежить від таких факторів, як кадровий потенціал, конкретні умови, ресурсне забезпечення тощо.

5. Взаємозв'язок з іншими системами. Це зумовлюється складністю та багатогранністю системи економічної безпеки України. Так чи інакше, вона була, є й залишатиметься пов'язаною з більшістю інших систем, які також є взаємозалежними і в комплексі забезпечують національну безпеку України. Від належного функціонування вказаної системи залежатиме стан інших систем і навпаки, що зумовлюється об'єктивними закономірностями перебігу більшості процесів на всіх рівнях та за різними напрямками, дотичними і залежними від держави.

6. Законність. Названий принцип виправдано можна вважати одним із фундаментальних для будь-яких систем за участю держави. Це пояснюється тим, що за умови його дотримання всіма учасниками того чи іншого складу правовідносин налагоджується й існує система збалансованого та необхідного адміністративного впливу на суспільство, а також виникають умови для формування розгалуженої мережі зв'язків між такими суб'єктами. Від рівня дотримання принципу законності залежить її становище та оцінюються перспективи подальшого розвитку держави саме як правової.

На безумовній важливості цього принципу для держави наголошували, а також його змістовним вивченням займалися Г. М. Бистрик, А. Т. Боннер, А. Ф. Єфремова, С. П. Желтобрюхов, С. Л. Лисенков, Л. В. Мелех та багато інших. Слушною є думка В. В. Копейчикова, який визначає його як здійснення всіх правових форм діяльності держави, функціонування громадського суспільства, громадян на основі й у відповідності з нормами права, природними правами та обов'язками людини [8, с. 135]. Наочну значимість цього принципу можна висвітлити за допомогою його особливостей. До числа таких, на думку Г. М. Бистрика, слід віднести: 1) принцип законності належить до групи фундаментальних принципів організації і діяльності механізму держави, що знаходить своє відображення на конституційному рівні у законодавстві переважної більшості сучасних держав. Його зміст пронизує діяльність усього механізму держави (усіх без винятку його елементів), оскільки на основі цього принципу механізм держави не лише функціонує і розвивається, а й утворюється; 2) з погляду визначення свого змісту, принцип законності в організації і діяльності механізму держави означає, що закон постає ключовою умовою легалізації та подальшої легітиматії органів державної влади. Тобто зазначені елементи механізму держави можуть формуватись та діяти лише на основі закону, який визначає порядок та способи їх утворення, їх компетенцію та повноваження, а також відповідальність за порушення норм чинного законодавства; 3) принцип законності у функціонуванні механізму держави має цілісний характер і пов'язаний з усією системою національного законодавства, у тому числі із таким її основоположним рівнем, як Конституція [9, с. 89]. Безперечно, він має вагоме значення й для суб'єктів

із забезпечення організації та функціонування системи економічної безпеки України. Це зумовлюється тим, що організація та безпосередня реалізація будь-яких заходів, націлених на захист економічної складової, а також сприяння розвитку останньої відбувається винятково в рамках чинного законодавства.

7. Захист економічних інтересів держави. Вказане обумовлене тим широким переліком визначених завдань, що стоять перед сучасною системою економічної безпеки України. При цьому, такими інтересами, на переконання З. С. Варналія, необхідно вважати сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, які проявляються в єдності різних економічних інтересів нації, що відображає суспільні потреби, задоволення яких забезпечує ефективний, стабільний соціально-економічний розвиток країни та формує конкурентоспроможну національну економіку [10, с. 98]. Вочевидь, що й для задоволення цих інтересів існує та функціонує вітчизняна система економічної безпеки України. Маємо також усвідомлювати, що реальне задоволення такої категорії інтересів є можливим тільки за умови належного функціонування досліджуваної складової державної безпеки.

8. Інтеграція з іноземними та міжнародними безпековими системами. Як уже неодноразово відмічалось, вказане зумовлене складністю та багатогранністю аналізованої системи. Також це пояснюється специфікою самих загроз, які нерідко поширюються за межі однієї держави, об'єктивно несучи ризики міждержавного масштабу й потенційно може призвести до більш значимих негативних економічних наслідків.

9. Оперативність та своєчасність. Зважаючи на можливі негативні наслідки для всієї національної безпеки України, суб'єкти досліджуваної системи мають оперативно реагувати на виклики сьогодення, що, зазвичай, передбачено відповідними нормативно-правовими актами. Не менш значимим є своєчасне формування сприятливого організаційного та правового середовища для результативного забезпечення вітчизняного сектора економіки внаслідок законодавчих новацій.

Водночас, зважаючи на стрімку динаміку виникнення та посилення впливу деяких загроз, а також виправдану неможливість законодавця своєчасно реагувати на виклики сьогодення, вказаний принцип не завжди реалізується в повній мірі. З іншого боку, відсутність реакції від компетентних інституцій у частині правотворчості взагалі може суттєво послабити вітчизняну економіку, що зумовлює доцільність максимально можливого оперативного реагування в цьому напрямі.

10. Удосконалення. Існування вказаного принципу зумовлене реальною потребою, в найпершу чергу, вдосконалення форм, методів та засобів для діяльності відповідних суб'єктів із забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України в будь-який період. Зважаючи на вже згадану точку зору про стрімку динаміку появи та посилення деструктивного, в тому числі перспективного впливу нових загроз, питання щодо удосконалення цієї системи не втрачатиме своєї актуальності.

Висновки. Отже, принципами національної системи економічної безпеки визнаються: 1) адаптивність; 2) адекватність заходів, націлених на забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України; 3) безперервність; 4) вибіркова варіативність використання засобів щодо забезпечення належної організації та функціонування системи економічної безпеки України; 5) взаємозв'язок з іноземними та міжнародними безпековими системами; 6) законність; 7) захист економічних інтересів держави; 8) інтеграція з іншими іноземними та міжнародними безпековими системами; 9) оперативність та своєчасність; 10) удосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Київ : НІСД, 2014. 468 с.
2. Дмитрієв О. Принцип. *Словник УА. Портал української мови та культури*. URL: <https://slovnuk.ua/>.
3. Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 568 с.
4. Користін О. Є., Барановський О. І., Герасименко Л. В. Економічна безпека : навч. посіб. Київ : КНУВС, 2010. URL: https://pidruchniki.com/16850303/ekonomika/vzayemodiya_derzhavnih_pravoohoronnih_organiv_viyavlennya_zapobigannya_rozsliduvannya_ekonomichnih_zlochiniv.
5. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03; 21.04.01. Львів, 2016. 474 с.
6. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
7. Утенкова К. О. Система економічної безпеки аграрного сектору: принципи функціонування. *Агросвіт*, 2020. № 3. С. 80–89.
8. Теорія держави і права : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.] ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 368 с.
9. Бистрик Г. М. Принцип законності і засобийого правового забезпечення у функціонуванні механізму держави. *Наукові праці МАУП*, 2014. Вип. 1. С. 85–90.
10. Варналій З. С. Економічна безпека : навч. посіб. Київ : Знання, 2009. 647 с.